

„Sárkányország” Európában

Bhutan – Buddhistisches Königreich im Himalaya/Bhutan –
Mountain Fortress of Gods című kiállítás¹

Bhutánt gyakran úgy emlegetik, mint a paradicsomot, az utolsó Sangri-lát...” – utal a katalógusban *Christian Schicklgruber*, a bécsi Etnológiai Múzeumban (Museum für Völkerkunde) 1997 őszén megnyílt kiállítás egyik rendezője James Hilton elhíresült regényére.² Valóban, nem véletlenül vált mítosszá ez a kicsi – Svájc alapterületének megfelelő nagyságú – független királyság, amely szinte mindmáig megtartotta elzárkózását, s csupán mintegy három évtizeddel ezelőtt nyitotta meg először és óvatosan kapuit a nyugati világ előtt. A térségben ugyanis szinte egyedül a „Sárkány országa”, a „Nagy Szomszédok”, vagyis India és Kína közé ékelődött Bhután őrizhette meg tradicionális létformáját. Az évezred küszöbén történt változások alól azonban ez az ország sem vonhatta ki magát: a közelmúltban fokozatosan szakított hagyományos politikájával, s modernizációra irányuló intézkedéseket vezetett be. A szomszédos Tibettel ellentétben – melynek kultúráját az 1970-es évek közepe óta már több nagy, összegző kiállítás mutatta be – Bhutánról még nem rendeztek összefoglaló jellegű kiállítást a nyugati világban, s az innen származó tárgyak is csak kevés múzeum gyűjteményében találhatók meg.

A több mint 490 tárgyat bemutató kiállítás – mely a rendezők szándéka szerint nemcsak az ország művészetét, vallását, hanem elsősorban néprajzát és modernizációs törekvéseit mutatta be – első állomása a bécsi Etnológiai Múzeum volt. A változatos típusú installációk tizenkét termen keresztül jelenítették meg Bhután arculatának legkülönbözőbb aspektusait. A kiállítás elsősorban az építészet (lásd nyitókép: kapu) és a lakás (faház, nomád sátor) bemutatásakor alkalmazta az enteriőröket. Az utóbbi esetben gyakorlatilag diorámával van dolgunk, ahol a sátor közvetlen környezetét is bemutatni igyekeztek a havasi legelők növényzetének imitálásával. Az összes többi teremben a tárgyak vagy vitrinben, vagy falra, illetve – a viseletek esetében – bábukra helyezve láthatók.

A múzeum előcsarnokában felállított hatalmas, 12 méteres kapuinstalláción – mely a politikai és vallási hatalmat megtestesítő híres bhutáni kolostorerődök, a *dzongok* kapuzatát jelenítette meg – lehetett bejutni a kiállítóterbe. A nyitótermet egy díszes, 19. századi oltár töltötte be, melynek három főalakja: *Sákjamuni Buddha*, a buddhizmus megalapítója, *Padmaszambhava*, a 8. században élt nevezetes tantrikus mester, aki nemcsak a tibeti, hanem a bhutáni buddhizmus történetében is jelentős szerepet játszott és a szentként tisztelt tibeti láma, *Sabdrung Ngawang Namgyel* (1594–1651), aki a 17. században uralma alatt egyesítette Bhután. A következő terem éppen az ő személyiségéhez kapcsolódva mutatták be a bhutáni teokrácia kialakulásának történetét. Ez a nagy formátumú államférfi, aki megfékezte az egymással viszálykodó fejedelemségeket, biztosította a buddhista *Drukpa Kagyü* rend hatalmát az országban, s a hagyomány sze-

rint mágikus erejével legyőzte a helyi istenségeket is, kiváló katonai és politikai érzékkel rendelkezett. Minden völgyben kolostorerődöket építtetett, melyek a papság és a helyi vezetők központosított hatalmát képviselték (ezt szemléltette a negyedik teremben a legnagyobb kolostorerőd, a *Tongsza Dzong* hatalmas makettje is). Bár Sabdrung Ngavang Namgjel reinkarnációi az állam vezetőinek voltak tekinthetők, halála után az országot polgárháborúk rázták meg, s a teokratikus hatalom meggyengült.

A 19. század végén a *Tongsza Dzong* ura képviselte a legnagyobb hatalmat az országban. Fiát 1907-ben választották meg Bhután első királyának, s így a teokrácia örökletes monarchiává alakult át. Míg a királyság az ország következetes elszigetelődési politikáját alakította ki, addig a harmadik király, az 1952-től 1972-ig uralkodó *Dzsigme Dordzse Vangcsuk* felismerte a nemzetközi kapcsolatok jelentőségét, és lépéseket tett az ország fejlesztése érdekében. A jelenlegi királynak és minisztereinek már feltett szándéka, hogy a hagyományos életforma és a környezet megóvása mellett Bhután a „modernizáció” útjára vezessék. Lényegében ezt a szándékot illusztrálta a kiállítás utolsó termében elhelyezett multimédia-installáció, ahol kézművesek megvásárolható produktumai mellett elsősorban a Bhutánnal kacérkodó osztrák ipar (például villamosenergia-fejlesztéssel vízi erőmű révén, fakitermeléssel stb.) és turisztika képviseltette magát. Ez utóbbi kifejezetten a luxusturizmusra utal, hiszen évente csupán nagyon kevés (mintegy kétszáz) turista léphet be az országba, igen magas napidíj fejében. A bécsi múzeum – kihasználva a kiállítás előkészítése során kialakított jó kapcsolatait Bhutánnal – 1998 szeptemberére 14 napos tanulmányi turistautat hirdetett meg egy utazási irodával közösen mintegy a kiállítás kiegészítéseként (fejenként 59 940 osztrák schillingért) a rendező vezetésével.

Jól érzékelhető volt, hogy a kiállítás elsősorban néprajzi értelemben törekedett teljességre. A hetedik teremben Bhután nemzeti egységét jelképező, népviseletbe öltöztetett figurák mutatták be az ország etnikai sokféleségét, köztük a délen élő nepáli közösséget (ők a népesség 25 százalékát alkotják), melynek jelenléte mind a mai napig etnikai konfliktusok forrása. Egy parasztház tárgyaival berendezett szoba volt hivatott felidézni a bhutáni családok hagyományos életmódját, a következő termekben pedig a hagyományos mezőgazdasági technikákat és munkaeszközöket mutatták be. A magashegyi életformát egy jakszörből készített, a nomádok által használt fekete sátor jelenítette meg.

Bár a rendezők mind a kolostori, mind a népi vallásosságot megjelenítették – mindketten avatott szakértői a helyi és a hegyi istenségek kultuszának³ –, a kiállítás elsősorban a hagyományos tárgykultúra néprajzi vonatkozásait mutatta be. Anyagát számos nyugati múzeumi és magángyűjteményből kölcsönözték, s első ízben kerültek külföldön bemutatásra tárgyak a Paróban székelő bhutáni Nemzeti Múzeumból. (Annál különösebb, hogy a rendezők egyáltalán nem válogattak a neuchâтели Etnológiai Múzeum meglehetősen sokrétű, jól feldolgozott bhutáni gyűjteményéből, lásd Montmollin 1982.) A gazdag installációval és fotódokumentációval bemutatott anyag legfontosabb részét a – köztük sokszor meglehetősen szerényen ható – mindennapi használati eszközök képezték. Ám sok olyan, valóban gazdagon megmunkált rituális tárgyat is kiállítottak, melyek nem elsősorban Bhutánra jellemzőek, hanem meglehetősen általánosak a tibeti buddhizmus világában. Mindazonáltal a kiállítás nem tekintette feladatának a bhutáni művészet bemutatását; inkább a „hagyományos mesterségek” keretein belül volt látható né-

hány (meglehetősen közepes minőségű) *thangka*, azaz tibeti buddhista tekercskép és kispasztika.

A 280 oldalas katalógus⁴ – hasonlóan az ilyen, összegző jellegű kiállítások gyakorlathoz – tudományos szakmunkaként forgatható kötet. Kilenc tudós írja le az ország különböző aspektusait; közülük – e műfajban rendhagyó módon – három szerző is bhutáni. A bécsi botanikus, Gerald Navara az ország „ökológiai kincstárát”, különleges flóráját és faunáját elemezve jegyzi meg, hogy az egész térségnek csupán 8 százalékát művelik, és még 60 százalékát borítja erdő.⁵ A kiállítás másik rendezője, a francia etnológus és tibetológus, Françoise Pommaret több tanulmánnyal is szerepel a kötetben.⁶ Bemutatja a különböző völgyek és etnikai csoportok kulturális és vallási identitását, majd eredeti forrásokra támaszkodva elemzi Bhután történelmét a korai buddhizmustól (7. század) egészen a jelenlegi monarchiáig. Különösen érdekes az 1772 és 1926 közötti bhutáni és angol kapcsolatokat vizsgáló fejezet.

A hagyományos bhutáni térelrendezését a belga építész, Marc Dujardin egy közép-bhutáni falu topográfiai és kulturális rendszerének egészében vizsgálja.⁷ A legenda szerint Padmaszambhava egykor itt egy kígyódémonnőt igazított le, s az egész völgy és település a kígyó testének felel meg; így például a völgy végén fekvő falu temploma a kígyó szemét „szögezi le”. Martin Brauen, svájci etnológus egy tipikus közép-bhutáni falu életén keresztül mutatja ki, hogy a bhutáni falu társadalmában az asszonyok kitüntetett helyzetben vannak: a vagyon női ágon öröklődik (a föld általában az asszonyok tulajdona), ők döntenek a javak vásárlásáról és eladásáról, sőt ők osztják el a munkát a család tagjai között.⁸ A nők szabadsága kiterjed a férfakkal való párkapcsolatokra is, amint erről a házasságokon kívül született gyermekek létszáma tanúskodik.

A különböző mesterségeket az ausztrál Barry Ison jellemzi úgy, hogy egy-egy általa kiválasztott mesterembert is bemutat, röviden leírva munkamódszerét, eszközeit és életkörülményeit.⁹ A „tizenhárom hagyományos mesterség” közé Bhutánban a következőket sorolja: famunkák (házak, templomok építése), kőmegmunkálás (épületek, kőfalak), faragás (fa és kő), festészet (tekercsképek, falképek és a házak díszítései), agyagművesség (szobrok, táncmaszkok, fazekasság), öntés (viaszveszejtési eljárással vagy homoköntéssel készített szobrok, szertartási, munka- és házi eszközök), faesztérgályozás (edények), kovácsolás (fegyverek, munkaeszközök), ékszerkészítés, nád- vagy bambuszművesség (edények), papírkészítés, varrás (melybe a hímzés és az applikációs technika is beletartozik) s végül a szövés. Ez utóbbit szemléltető tárgyak különösen kiemelkedő szerepet játszottak a kiállításon, a bhutáni textíliák artistikus voltára a nyugati kutatás már régebben is felfigyelt. Ám az említett leírások helyenként meglehetősen általánosak, s különös, hogy a bhutáni művészet történetéről, fontosabb helyszíneiről egyáltalán nem esik szó a katalógusban.¹⁰

Christian Schicklgruber azt az átlényegített környezetet mutatja be, ahol a hegységeket, sőt a folyókat, fákat és sziklákat is istenségek személyesítik meg.¹¹ Kultuszuk, amely a Himalája egész buddhista régiójában megtalálható, a buddhizmus előtti animizmusra, sámánizmusra vezethető vissza. A néphit szerint elsősorban ők biztosítják a termékenységet, szerencsét, és védenek a démoni erők, természeti csapások ellen. Szerepük nemcsak az ember és a környezet, hanem az emberek egymás közötti viszonyában is jelentős, hiszen a politikai vezetők hatalmát is biztosíthatják. Schicklgruber többek között egy olyan hegyi kultuszt is leír, ahol a helyi istenségeknek nincs közük a

buddhizmushoz, sőt az áldozat bemutatásakor eltávolítják az oltárról a buddhista is-tenségek képmásait.

A három bhutáni szerző közül egy magas rangú szerzetes, Mynak Tulku a bhutáni vallásba ad hagyományos ízű bevezetőt, jórészt eredeti szövegek alapján.¹² Bemutatja a tibeti buddhizmus rendjeit és különböző szövegeken alapuló tanításaik rendszerét. Bár Bhután államvallása a *Kagyü* rend egyik iskolájához, a *Drukpa Kagyü* renchez kapcsolódik (innen származik az ország neve is: tibeti „brug” ’mennydörgés’, ’villám’, ’sárkány’), szorosán együtt élnek a „régii”, még Padmaszambhava által alapított *Nyingma* renddel. A szerző nagy általánosságban sorra veszi a legfontosabb buddhista rítusokat, így közöttük szerepel a *torma*, azaz a térszaáldozat, valamint az új templom, épület vagy val-lásos képmás felszentelése alkalmával előadott szertartás és a tűzáldozat purifikációs rítusa is. Külön fejezet foglalkozik a minden nap elvégzendő rítusok leírásával, hiszen – mint Mynak Tulku írja – a Bhutánban ismeretes 424 fajta betegséget 360 különböző démon okozza.

A 204 színes illusztrációt tartalmazó katalógus végén irodalomjegyzék, tárgymuta-tó, szójegyzék és a színes fotókon bemutatott tárgyak listája segíti mind a kiállítás láto-gatóját, mind az olvasót.

A bhutáni kormány 1961-től kezdve öt éves tervekben foglalta össze az ország fej-lesztését, beleértve az útépitést, az egészségügyet, a mezőgazdaságot és az iskolák ala-pítását. A hivatalos álláspont szerint azonban a „bruttó nemzeti boldogság” sokkal fon-tosabb, mint a bruttó nemzeti össztermék. *Hagyomány és fejlődés* című írásában a fiatal minisztériumi tisztviselő, Karma Ura kifejti, hogy Bhutánban az egyén belső szellemi fejlődését a gazdasági értékek elé helyezik.¹³ Mindazonáltal a kormány látványos sikereket akar elérni a vízi erőművek által termelt elektromos áram révén, mellyel elképzeléseik szerint ellátnák India és Banglades energiaszegény területeit és majdan a tibeti fennsí-kot is. Bár törvényeket hoztak az erdőségek és a vadvilág védelméről, illetve az ásvány-kincsek kiaknázhatóságáról, ám a magángazdaságok kialakulása mindezt nyilván befo-lyásolhatja. S az eredmény – mint Karma Ura írja – kétséges is lehet: „Megvalósulásakor a modern élet bonyolultsága az élet értékének és céljának megválaszolhatatlan kétségeit idézheti elő. A modern tömegszórakoztatás ösztönzése a krimik és a zenei tömegkultú-ra, valamint a nyugtató- és izgatószerrek iránt éppen a felejtés és az elfojtott üresség pillanatában szívhatnak fel bennünket” – utal éppen Magyar-Beck István egyik cikkére (Magyar-Beck 1993) a szerző (249. p.).

Képzeteink között Bhután az egyik utolsó, a nyugati civilizációtól érintetlen, „para-dicsomi” hely, ahová nemrég, a bhutáni király megkoronázásának huszonötödik évfor-dulóján bevezették a televíziót és az internetet. A jelen folyamatokat elemző etnológus álláspontját illetően itt ismét és tovább idézem Christian Schicklgrubert¹⁴ (14–15. p.): „De egy olyan ország, ahol az emberek annyira keményen dolgoznak, amennyire csak Bhutánban lehet, ahol vadon élő állatok fenyegetik a termést, ahol a távoli vidékeken élő szülők nem tudják orvoshoz vinni beteg gyermeküket, ahol a nemzeti egységet és füg-getlenséget meg kell védeni, és ahol a történelem folyamán a háborúk számtalan életet követeltek, az aligha nevezhető paradicsomnak.” Hogy végül is mi ennek a máig „közép-kori” hagyományokat és körülményeket őrző országnak a mítosza? Talán nem más, mint nosztalgia a természetes életmód és létfelfogás után, melyek még mindig nem zárhatók teljesen a múzeumok üvegtárlói mögé.

JEGYZETEK

1. A kiállítás 1997 novembere és 1998 márciusa között Bécsben (Museum für Völkerkunde), 1998 májusa és decembere között Baselban (Museum für Kulturen), 1999 márciusa és októbere között Barcelonában (Fundacio La Caixa) volt látható. 1999 decemberében nyílik meg újra a leideni etnológiai múzeumban (Rijksmuseum voor Volkenkunde), és 2000 áprilisáig lesz látogatható.
2. James Hilton *Lost Horizon* című, először 1933-ban Londonban, később még több kiadásban megjelent regénye (magyarul *A kék hold völgye* címen ismeretes, Déry Tibor fordításában), majd a belőle készített hollywoodi film alapozta meg – főként az Egyesült Államokban – a rejtélyes Tibetnek mint az időtlen béke és nyugalom paradicsomi helyének meglehetősen populáris, elnagyolt és hamis mítoszát.
3. Erről legutóbb lásd például Pommaret (1998) és Schicklgruber (1998).
4. A kötet (Schicklgruber–Pommaret 1997) két nyelven – németül és angolul – jelent meg a bécsi és a baseli kiállításához.
5. Navara Gerald: *The Lay of the Land*. I. m. 31–42.
6. Françoise Pommaret: *Ethnic Mosaic. Peoples of Bhutan*. I. m. 43–60. *The Birth of a Nation*. I. m. 179–208. *The Way to the Throne*. I. m. 209–235.
7. Marc Dujardin: *From Fortress to Farmhouse: A Living Architecture*. I. m. 61–84.
8. Martin Brauen: *A Village in Central Bhutan*. I. m. 85–100.
9. Barry Ison: *The Thirteen Traditional Crafts*. I. m. 101–136.
10. Annál is inkább, mivel Françoise Pommaret több érdekes tanulmányt is publikált már a bhutáni művészetről, utoljára a 14–15. századi bhutáni és dél-tibeti művészet kapcsolatáról (Pommaret 1997).
11. Christian Schicklgruber: *Gods and Sacred Mountains*. I. m. 159–178.
12. Mynak Tulku: *Religion and Rituals*. I. m. 137–158.
13. Karma Ura: *Tradition and Development*. I. m. 239–252.s
14. Christian Schicklgruber: *Introduction*. I. m. 13–28.

IRODALOM

MAGYARI-BECK, ISTVÁN

1993 *Culture and the Market*. Aula. Society and Economy 15(5).

MONTMOLLIN, M.

1982 *Collection du Bhoutan*. Neuchâtel: Musée d'Ethnographie.

POMMARET, FRANÇOISE

1997 *Stylistic and Historical Connections between Bhutan and Southern Tibet*. In *Tibetan Art. Towards a Definition of Style*. J. Singer – P. Denwood, eds. London: Laurence King.

1998 „Maitres des trésors” (*gter-bdag*): divinités locales et médiums au Bhoutan. In *Tibetan Mountain Deities, their Cult and Representations*. A. M. Blondeau, ed. 77–78. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

SCHICKLGRUBER, CHRISTIAN

1998 Race, Win and Please the Gods: Horse-Race and *yul lha* Worship in Dolpo. In *Tibetan Mountain Deities, their Cult and Representations*. A. M. Blondeau, ed. 99–108. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

SCHICKLGRUBER, CHRISTIAN – POMMARET, FRANÇOISE, EDS.

1997 Bhutan. Mountain Fortress of Gods. London–Vienna: Serindia Publication – Museum für Völkerkunde.